

СЛАВИЦА ГАРОЊА

БРОНЗАНО ЛИЦЕ У ШЛЕМУ КРСТАША

Поштовани њосиногине,

У харџијама моје баба-шејке љронацла сам и овај зајис који би могао биџи од инџереса за Вац часоџис. Доносим ља у целосџи, само сам му ја дала наслов.

Срдечно, Диди

* * *

Боже, како си био леп!

Застајала сам крадом док си радио за писаћим столом, понекад у пролазу (некад и намерно смишљајући разлог да прођем), само да бих те гледала, ма и овлаш – то озбиљно, паметно, високо чело, нагнуто над папиром, спуштене, па потом начас подигнуте сањалачке очи, покрет руке, док су се мисли мастилом из пера изливале на папир... Боже, као да нам је у кући био празник док си био овде!

Можда сам само ја тебе и мене видела тако – тебе, тих тако чудесних, мистичних зеленкастих очију, из којих је избијао невероватан жар идеје о којој си ми причао на течном енглеском (кад си га научио, у тој твојој далекој земљи несреће и сталних ратова?!), а из целог твог изнуреног али тако продуховљеног лица исијавала таква снага и енергија, да сам одмах хтела да га пренесем за себе, у бронзу – што сам касније и учинила – боље речено, искористила прилику када си прихватио љубазан позив моје мајке и сестре, да у приземљу наше куће отвориш привремену канцеларију за ту велику српску мисију, како си је назвао и због које си и дошао овде, преко океана.

Поштовала сам твоју искрену родољубиву акцију због које си се упутио на тако далек пут, твоју личну жртву и жртву твог народа, гутала твоје приче о непојмљивим патњама, а фотографије које си донео, ма колико биле документовани ужаси тог рата о којем се овде мало знало, или готово ништа – дале су ми једну нову димензију живота, као да сам до сада живела један лажни живот и било ме је пред тобом скоро срамота.

Помагале смо ти колико смо могле и ти си исказивао пуну захвалност, увек, али с мером, са тим ужагреним сјајем у очима у којима је горело нешто више од нас, који смо били око тебе; причао си о уједињену твог народа, племена која никада до тада нису имала своју државу, и били поданици у три царства... Заиста си умео занимљиво да причаш, а посебно запаљиво да говориш на митинзима где сам те пратила, да нас све понесеш и ја прихватам да у томе нас, жене, ниси ни видео. Ипак, да знаш (сада признајем, тек сад!), колико су ми то били часови светлости у мом пространом дому, у салону, док си код нас боравио (скривала сам од саме себе, дабоме, и од мајке, док смо седели у твојој соби, разговарали о свему, или о било чему, ишли заједно на агитацију)... Озбиљно ме обузео тај живот, стваран, и тај рад, и једино такав, с тобом, који је могао и начас ме чак одвојио и од моје уметности!

Као савршени центлмен, иако дошавши из предела пакла, заокупљао си не само моју уобразиљу већ и моје срце, али сам се чувала свим силама да се не одам (можда је то била основна грешка?).

Шта ћу, обожавам хероје, а један од њих си био ти, први мој херој у животу. Толико да сам пожелела да што пре пођем за тобом и видим ту твоју малу, необичну земљу, и тај јуначки, напаћени народ. И ниси ти случајно од те расе (већ ме очаравао и ваш уметник Мештровић, са сличног простора које не умем да запамтим, и оне његове чудесне скулптуре – сама сила и снага – настале из тих ваших необичних народних песама, које морам да потражим и прочитам у преводу на енглески).

Дуго сам гледала у фотографију коју си ми показао. Мало је било рећи да ме је потресла до сржи – у њој сам видела цео твој страдални народ и одједном ми је било јасно све: ко си, одакле си. Заволела сам те!

- Могу ли да је понесем и пресликам за себе, рекла сам. Наравно, осмехнуо си ми се први пут, мада је призор на слици био најмање за осмех, штавише страшан (у гомили лешева спремних за „плаву гробницу” у Јонском мору, један младић завијене главе из које је пробила скорена крв, са очима упртим у шта... у небеса, у спасење и смирај у последњем часу, отворених уста, са зубима који су се истицали, што ће све за

који час покрити таласи мора као њихово вечно почивалиште).
Ужас! И то колико хиљада тих страдалника је завршило у дубинама грчког мора, после свих патњи...

А ја сам те баш тад заволела, због тог осмеха, тако скупоцебног, који сам ти измамила.

Код мене је остао траг тог заноса у мом делу – израз лица оног несрећника са острва Вида пренела сам у бисту Св. Фрање Асишког, као једну од најупечатљивих експресивних фигура нашег времена, како је писала критика. А тај мој плакат SERBIA NEEDS YOUR HELP, штампан у хиљадама примерака кажу, мобилисао је милионе за помоћ да сазнају праву истину о малој Србији.

Тако фасцинантан, наочит (да ли су сви мушкарци из твоје земље такви?), десет година старији од мене (таман, по мени идеална разлика за мушкарца и жену у пару), рекао си ми да имаш још три брата, и да су сви много страдали у тамницама Аустроугарске због ваше велике идеје о уједињењу свих Јужних Словена.

У теби сам видела нешто... што нисам у први мах могла да искажем речима (увек то боље радим цртежом), нешто древно, што је, могуће, оставио и мој отац дошавши из Европе овде да почне нови живот, али и нешто још дубље, мистичније, старије, мора бити из те твоје земље мени потпуно непознате, за коју до рата нисам ни чула – и та мушка лепота, чврста уста и снажна брада, и та фаталност и измученост на лицу, толико су ме потресале да сам, знаш, замолила да ми (у паузама, када ниси морао да радиш те хиљаде дописа и припрема говора за митинге и окупљање добровољаца) позираш, али тако да те ја нисам ни видела у садашњем облику и овом нашем времену, већ као лик из витешких бајки, од пре више стотина година, претворивши те у средњовековног крсташа (који су ми били једино познати, мада си ми ти причао и о богатој традицији ваших витезова из истог или још старијег времена), са челичном мрежом која је уоквиравала читаву главу, спуштала се низ врат и штитила груди, из које је изницало само то твоје, изнурено и уморно, већ тад, била сам свесна, обожавано лице... Ко зна, можда сам већ и тад слутила, још док си позирао, да ће то бити једино од тебе, што ће заувек остати, сада већ чувено моје дело у Метрополитену.

А кад си у шетњи док смо се враћали са (још једног успешног) митинга подигао те своје продорне зелене очи и одједном ми рекао: – Да ли би дошла да све то и сама видиш изблиза и доживиш... Не знам да ли је то био позив упућен нашој заједничкој ствари (која је у међувремену постала и моја) или мени лично, тек пригушујући наврела осећања, само сам одговорила: – Зашто да не?

Претпостављам да би за мене то било једно велико, ново искуство. Да желела бих... И доћи ћу...

Осмехнуо си се оним меланхоличним осмехом, који је био тако чаробан.

Наравно, тог тренутка, усред рата у који је тад ушла и Америка, било је то за мене немогуће. А ти, отишао си – и ништа, ни у назнаци, није те могло зауставити. Нарочито једна жена. Пламен твоје агитације, идеализма, био је толико заразан – прикупио си десет хиљада добровољаца и нестао из мог видокруга, али не и из срца.

* * *

И ето, испунила сам наш договор. Првом приликом, већ 1919, чим се завршио рат, у још несређена времена, кад је још било тешко и ризично за путовање, отиснула сам се бродом преко океана – у униформи Црвеног крста Америке (морам признати, униформа ми је омилела, захваљујући теби). Понела сам фото-апарат и мноштво скиценблокова. Хтела сам да доживим твоју земљу у потпуности. А кроз њу и тебе и твој загонетни и харизматични лик.

Ишла сам и са пригушеним осећајима – да проверим да ли смо ти и ја, били само моја илузија, да ли сам ја само све умислила, да ли је било стварно све онако као код моје куће у Њујорку, или ми се све само причинило. Да, то је, што да кријем, био мој тајни, себични, женски циљ (наум) – требало је то да буде разрешење две судбине – па у неку руку је и било. Да ли је оно све код мене била само илузија (или је она само била моја?) – требало је да проверим то сада и да видим где смо.

Уосталом, имала сам тад – неки кажу цинично, „последњи воз” за удају.

Дочекао си ме на перону железничке станице вашег малог града (кажу, главног), али сви градови су за мене овде мали – исти, тих и озбиљан, са смешком. А први сусрет – какав парадокс – ја у униформи, а ти у цивилу, рекавши ми успут да више ниси могао да останеш у војсци, и уопште, показујући сад, након рата и свих патњи које су остале иза тебе, неко као опште разочарање, клонулост, иако су управо све твоје жеље и жеље добровољаца којима си онако ватрено говорио биле – бар колико сам споља видела – испуњене: велика, пространа држава свих вас, Јужних Словена, сличног језика и имена, много већа од претходне мале, Краљевине Србије. Додуше, какав хаос влада у тој новој држави и сама сам се уверила – у возовима од Солуна, у блату и незамисливом сиромаштву, са толико сирочади и инвалида који просе...

Дочекао си ме, нема шта, центлеменски ми потпуно посвећен и на услузи. Водио си ме где год сам пожелела и био невероватно предусретљив, гостољубив, али онај жар који је исијавао из твојих очију, и нашег рада тамо, у мојој кући, овде се није поновио (или сам ја само све умислила).

Да, сад сам била ту, али сам већ поодавно схватила, у ствари, постајала убеђена, да од нас двоје неће бити ништа.

Боже, гледала сам на све стране, дуплим очима – толико новог и непознатог, типова физиономија за моје вајање и амбијената за сликање – добро је да сам понела моје скиценблокове, толико овде има инспирације! Свуда су ме дочекивали с нескривеним симпатијама, као представницу велике, савезничке, победничке Америке – примио ме и његов брат, сада министар, у салону једне зграде усред још ратом разрушеног Београда. Договорили смо шта је најхитније овде потребно и телеграфисала сам господину Фронтигаму брзојавом.

Одсела сам у скромном хотелу, али који је био бајка према оном што сам видела на југу земље, долазећи из Солуна.

Увек ме је чекао тачно у договорено време, у ресторану, уз турску кафу, коју сам и ја научила да пијем уз њега.

Причао ми је како је овде дошао као млад човек. (У Њујорку није имао времена за личне приче). Отац није имао новца да их све школује, па је њега, рођеног близу Загреба, послао у аустроугарску официрску школу у Грацу, где је провео годину дана. Ту је било доста и Срба и Хрвата, ту се и зачела идеја о уједињењу. Томе је припао свим срцем. Осетивши да не може више да служи туђег цара и буде против својих уверења, у средини где се форсирао католицизам, као православац, после годину дана решио је да пређе у српско поданство, у малу Краљевину Србију – где је одмах добио висок чин (чини ми се, пуковник). После су кренули сви ратови и мисије... одмахнуо је руком...

Нисам га питала и то је остало на врху усана – а да ли је постојала негде нека жена у томе свему, нека, можда, неостварена љубав... прекинута ратом... Или се заувек везао, да не кажем, венчао, са том својом идејом.

Уместо тога, наставио је, да је сит рата, политике, да би хтео да се коначно скраси, смири (уздрхтала сам, очекивала ону једну, судбоносну реч) и рекао... да га је одувек привлачило писање, литература и да мисли би се сад могао посветити томе. (У моменту сам све прекрила подразумевајућим осмехом и благим климањем главе – и та ми је маска на лицу дуго остала.)

После смо, у слободном времену, дуго шетали, од људи често заустављани, по лепом београдском обичају поздрављани, по сунцу које је блистало.

Ја сам поново постајала она стара, снажна, неприкосновена и непоткупљива госпођица Хофман.

Вратиле су ми се и моје шале, на које је он често одговарао осмехом и дужим погледом. И испратио до хотела. То је било све.

Тек кад ме је пратио на станицу, ону исту, одакле ће ме Оријент експрес одвести за Париз (хтела сам да обиђем свој атеље након рата) и натраг у мој живот, у један мах је проговорио:

- Знаш, дуго сам размишљао, у ком правцу да кренем, сад после демобилизације... (пажљиво сам га слушала, са рукама у свиленим рукавицама, скрштеним на грудима)... и одлучио: Краљ даје земљу на Косову свим добровољцима. И ми смо се у старом завичају бавили пољопривредом и знамо све о томе – најмлађи брат и ја смо одлучили да идемо доле – то је наша света земља, то нас је још мајка научила, казујући нам народне песме. Ето прилике да коначно сад помогнемо, просветимо и унапредимо тај народ и тај крај који је много пропатио вековима под Турцима и Арнаутима. У слободно време ћу писати...

Слегнула сам раменима. Шта сам друго могла? Чак ни у те своје нове снове и фантазије није увукао мене... Није ни питао... Да ли би и ти хтела... Не. Ништа. Онда сам схватила да је то сасвим особен сој људи. И да је готово све – пре но што је и почело, наравно... Да ли су они, од толиких историјских патњи, постали имуни на љубав и не знају за то? Могуће. Само, схватила сам да се овде све завршило и за мене.

Штавише, једино што сам препознавала у том тренутку био је онај исти занос и жар у његовим зеленкастим очима, исти онај као када је боравио код нас у Њујорку. Иако ми је и тад узнесено причао о тој њиховој Косовској бици, па сам, и сама тим понета, све учинила да се достојно обележи и *Kossovo Day* широм Америке, ово ми није личило на рационално решење и начин живота након рата, у које се ја баш никако нисам уклапала, али је оно објашњавало и њега у потпуности, коначно сам схватила, личило на њега – да је био (као и његова браћа) и сви мушкарци овде, пре свега, човек идеала, идеја, које изгледа тако обилато ничу на овом тлу, често нерационалних, утопијских, и у чије планове се ретко може умешати и нека жена. Било ми је потребно да дођем чак овамо, да то видим у том његовом, аутентичном амбијенту, и да схватим све ово, па сам му и на томе била захвална.

Званично, моја мисија Црвеног крста је уродила плодом, али моја лична мисија се завршила крахом. Уз све његове изразе захвалности што сам дошла, за све што сам учинила за Србију, за његов боравак у мом дому, на све, љубазно сам се насмешила и пружиола му пријатељски руку. Знала сам да је ово растанак заувек.

А да си ме позвао, тад, и на то Косово, била бих спремна и ја да пођем за тобом.

И док је са жирадо шеширом у рукама стајао на перону, све док Оријент експрес није кренуо, гледајући у мене и у мој прозор, и ја сам се трудила да упијем, запамтим његов лик, лик мушкарца који ме је покренуо као ниједан до тада и најдуже ме држао у том заносу, да не кажем опсео. Откинула сам поглед с прозора, где одавно није било њега, схвативши да се сад морам добро организовати и вратити у себе – али не ону од пре, већ једну сасвим нову личност.

Чекали су ме многи послови. Е, па у реду, сад барем знам како ћу им се (без остатка) посветити – у ствари, препрека више није било! Чекало ме је моје дело, моје бројне идеје које су биле нереализоване, које су само куљале након овог путовања у Европу, са толиких нових искустава. Да, он ми је ипак помогао – са њим, у његовој земљи, кроз неописиву патњу, спознала сам шта је живот, у свом лицу и наличју, а не само припадање онај лажи и сјају Париза и Менхетна. Постала сам бољи човек, захваљујући њему. Љубав постоји, само преобликована. И гле! Сину ми, од чега поскочих. Ту љубав, јер то је несумњиво била, преточићу, пратиће ме кроз моја дела, и он ће, заправо, увек бити са мном! Већ сам имала инспирацију – да, урадићу ону његову главу у бронзи. И све са овог путовања, из његове лепе а несрећне земље биће ми подстрек.

И лик оног страдалника са Крфа, те очи, уградићу у Светог Фрању Асишког. Живеће та љубав кроз моју бронзу, моје руке. И ми се, заправо, једном спојени током оних вечери у мом салону у Њујорку, никада више нећемо раставити.

Живнула сам и наместила се боље и удобније гледајући кроз прозор. Била сам сама у купеу и спокојна. На следећој станици ове чудне земље, већ ће ући неко.

Али ја сам сад чврсто гледала испред себе, као ослобођена нечег, са јасно усмереним погледом на детаље његових црта лица. Лица које ћу обликовати у бронзи, у којој ће овековечена заувек остати и моја љубав.

Онда помислих. А да ли бих ја и могла да га пратим у тим његовим идеалима и да ме је позвао? У тамо некој забити Косова? Сигурно не, или... Боље је овако. Идем у свој свет на који сам навикла. Где имам шта да кажем и урадим. Сувише је компликовано било од почетка. Да му напишем писмо? Чему? После свега. Нека остане овако.

Срешћемо се ми, ако Бог тако буде хтео, некад и негде. Свакако на небу. Важно је да сам била овде, да сам учинила за своју душу све што је било до мене – идем сад у своју уметност и слободу – обogaћена, уз једну напрслину у срцу.

* * *

Некако кристално чиста (обогаћена великим искуством, али и скицама), враћала сам се у своју земљу и свој живот, свесна, од сада, да ћу живети само за своју уметност.

Нешто се дубоко завршило у мени и мом животу, али зачудо, нисам била тужна и знала сам тачно куда ћу даље! (Још ми је мој отац говорио: Бојим се да ћеш постати уметница.) Ако је то био избор, ево, ово мало (у ствари велико) искушење ме је прошло.

Да, бићу само уметница, али обогаћена за једно велико осећање срца и искуство без кога би моја уметност била знатно сиромашнија, мање продуктивна, личила би на остале, а ово ће бити само моје – мој печат духа.

(Још је и Роден, када сам упорно наваљивала да ме прими, са жељом да ме подучава – наравно, уз добру надокнаду мог оца – а он ме три пута одбијао, са реченицом преносиоцу те поруке: – Доста ми је тих младих, zgodних вајарки, које ме само узнемиравају и ометају у мом раду! Нисам тад ни знала за његову љубавну аферу са Камииј Клодел, у ствари њену трагичну причу, која се увек лоше заврши по жене.)

Сувише слободна и самосвесна, јер су ми родитељи све пружили, можда се не бисмо, сад тек размишљам, ни уклопили – он ни тада ни најмање није показивао жељу да живи у Њујорку, нити у амбијенту моје куће... Ништа налик на дивљење, нити намеру да ту остане није показивао, или барем ја нисам видела, сем у тим очима занесењака, тако зеленкастим и продорним, само те циљеве његове несрећне земље и напаћеног народа. Штета! А да ми је, ма и поменом, предложио останак сада, у његовој земљи, за коју је његова генерација дала толике жртве, сагорела у том идеалу (и где је, колико сам чула, могао да бира, поред брата министра, место у дипломатији, или фотелу народног посланика, а све је одбио), питање је и моје, сада видим – да ли бих сав тај поратни хаос, јад и беду ја могла да поднесем. Овако је боље, размишљала сам конформистички, на палуби брода, враћајући се у Америку.

Да, остало је и неколико наших заједничких фотографија са тог мог боравка у његовој земљи, али њих сада не могу да гледам.

* * *

Онда сам се потпуно предала својој уметности. Пропутовала свет. И са тог путовања створила 105 биста и фигура из целог света, инспирирана физиономијама и типовима овог великог и дивног земљиног шара – имала сам добру потпору Фондације и у

бронзи остварила тај свој наум, свесна да сам учинила заиста нешто велико. То су ми, уосталом, сви признали, назвавши је „Изложбом века” – тако су писали.

Не знам да ли је ишта од тих вести о мом раду стигло до њега, уколико још није био у оној својој забити на Косову, где је, како сам чула, ипак ускоро након нашег разјављивања отишао.

Осетила сам се испуњеном, оствареном у уметности, за шта сам и рођена. Али имала сам четрдесет година и мачку Кики. Радила сам неуморно, а поруцбине су само стизале, неке сам морала и да одбијем.

Све тако док до мене није стигла вест да је он – умро. Онако леп, крхак и болешљив, лек је изгледа потражио у Швајцарској, тамо је и умро. У Монтреу. Помислила сам да поново одем у Европу и посетим његов гроб. Онда сам чула да је један од преостале браће пренео његово тело у Београд. Урадила сам копију оне његове (већ чувене) главе крсташа и послала је бродом, са писменом жељом да краси његов надгробни споменик. Жеља ми је услешена – послата ми је и фотографија споменика са мојим делом. Онда сам села и написала књигу о свему.

Наравно, нисам смела бити искрена, само сам формално описала тај наш сусрет, овде у Америци, и тамо. Поново се пробудио Он и био тако жив у мени, када је почео нови светски рат.

Овог пута, нападнута, Америка се одмах укључила, а ја сам поново обукла униформу. Боже, како сам се осећала подмлађено!

Тако обучена, похитала сам у Црвени крст, у сектор помоћи за Југославију, са г-ђом Лозанић-Фротингам, паковала, слала помоћ, одговарала на писма, а његов дух је све време лебдео са мном, истим улицама Мехнетна. Тамо су се поново дешавале ратне патње, незамисливо горе него први пут, а земља за коју се толико борио са својим нараштајем распала се у парампарчад, са много супротстављених војски, од којих су највише страдавали најневинији – жене и деца.

Сад ме нико није звао да помогнем, ни за какав плакат, Србе чак нико није ни спомињао (ваљда зато, што су српски краљ и влада напустили земљу и отишли у Енглеску, а неке друге вође су водиле борбе). Јесте, земља је после рата остала са истим именом, Југославија, али се режим променио. Чак су ускоро отоплили и односи Америке и тог новог, комунистичког режима. Но, мене више нико није имао да зове.

А тако сам чезнутљиво пожелела још једном да одем, да видим да ли је моја биста још на његовом спомен-обележју, или је, можда, нетрагом нестала у ратном метежу.

Стара сам и сад пишем последњу књигу – и поново о њему. Док ми мачка седи у крилу, у истој соби у родитељском стану на Менхетну, где је седео и он, приводем крају овај свој спис – нека остане иза мене све оно што никад није (било) изречено. И док пишем, поглед ми стално пада на његово бронзано лице у крсташком шлему. Барем је ту онај наш тренутак препознавања, и мој усхит њим, сачуван сада у бронзи, заувек.

7. јануар 2024.